

Contempleren in kleuren

Cisterciënzer accenten in de eerste graalroman

“De wijsbegeerte begint met verwondering”, schreef Plato.¹ Drie druppels bloed op een besneeuwd veld zorgden bij de onbehouwen woudjongen Perceval voor de opperste staat van verwondering. En die markeerde vervolgens de overgang van een brutale en egocentrische houwdegen naar een amoureuze, hoofse ridder. De ‘drie-bloeddruppel-scène’ deed Perceval immers denken aan zijn teergeliefde Blancefloer.

De metamorfose van een zelfzuchtige dwaas in een hoofse ridder die de driften van het eigen persoontje binnen de perken weet te houden, was voor Chrétien de Troyes, de Franse romancier en grondlegger van de Arthurliteratuur, echter slechts een opstapje naar een hoger ideaal. Het beheerste en hoofse riddergedrag, dat de regels van de *fin’amor* respecteert, deze hoogst originele mengeling van verering en fijnzinnige, aristocratische bewondering voor het vrouwelijk charisma, blijft per slot van rekening nog altijd opgesloten binnen een sociaal en werelds concept. In zijn laatste, onvoltooid gebleven roman, getiteld *Perceval of het verhaal van de heilige graal* (1181), wilde Chrétien de Troyes het wereldse doel daarom overstijgen. Omdat de ridder gefrustreerd raakt door de onbereikbaarheid van zijn geliefde, is hij genoodzaakt zijn innerlijk te observeren en de confrontatie aan te gaan met de peilloze afgronden van onbestemde affecties en intieme passies. Van krachtpatser evolueert hij naar een onzekere observator van eigen tegenstrijdige emoties.

Het fascinerende kleurcontrast van drie rode stippen op een wit veld is voor Perceval niet alleen een beeld voor de psychologie van de vrouw, het vormt tegelijk het symbool van zijn eigen ondoorgrondelijke emotionaliteit. Door dit gegeven als uitgangspunt te nemen, kon de auteur van de eerste ridderroman over de heilige graal zijn lezers op een knappe manier binnenleiden in het transformatieproces dat de hoofdfiguur Perceval ten deel zou vallen in het verdere verloop van het verhaal. Het wereldse concept van de hoofse liefde, waarbij de minnaar rekening houdt met de gevoelens van de ander, wordt getransponeerd naar de zuiver religieuze sfeer. In plaats van een louter maatschappelijke gedragscode promoot Chrétien de Troyes in de figuur van zijn

Miniatuur in een manuscript van *Perceval*
ou *le Conte du Graal* van Chrétien de Troyes,
14de eeuw, BNF.

hoofdpersonage een nieuw, religieus geïnspireerd ridderideaal, waarin mededogen met de noodlijdende, empathie, godsvrucht, nederigheid en een affectieve Godsrelatie de hoofdtoon voeren. En dat alles weerspiegelt zich in de kleurenmeditatie van drie stippen ganzenbloed op een bevroren lapje sneeuw. Zo gaat het er trouwens vaak aan toe in middeleeuwse verhalen: de psychologische ontwikkeling van de personages lees je af uit dingen die schijnbaar toevallige gebeurtenissen zijn.²

Een dromer boven drie druppels bloed

Door zijn intense mijmering over drie rode bloedvlekken die een gewonde gans op een hagelwit sneeuwtapijt heeft achtergelaten, komt Perceval tot zichzelf. Zijn meditatie bepaalt ook zijn overgang van *lone wolf* naar iemand die zich van harte wil integreren in de gemeenschap. Uiteindelijk leidt dit voor Perceval naar een hogere zijnsmodus: een transformatie die in de tweede helft van de ridderroman zijn beslag krijgt. De lectuur van het beschouwend intermezzo dat Chrétien de Troyes hierbij inlast in zijn roman, is op zich ook een contemplatieve act. De pakkende scène luidt als volgt:

In de vroege ochtend had het zwaar gesneeuwd: de streek was erg koud. Perceval was die ochtend vroeg opgestaan als altijd, want hij wilde op zoek gaan naar avontuur en ridderdaden. Hij kwam regelrecht op de weide af die bevroren en besneeuwd was, en waar de koning met zijn gevolg gelegerd was. Maar voordat hij bij de tenten kwam vloog er een koppel ganzen voorbij, die de sneeuw had verblind. Hij heeft ze gezien en gehoord, want ze vluchtten al gakkerend weg voor een valk die zeer snel achter hen aan door de lucht schoot, totdat hij er één makkelijk kon pakken die niet meer bij de anderen vloog: hij heeft zich met zoveel kracht op hem laten neervallen, dat hij hem op de grond wierp, maar het was nog te vroeg, dus liet hij hem liggen, want hij wilde zich er niet mee bezighouden.

Perceval komt aan in het graalkasteel en wordt er ontvangen door de zogenaamde Visserkoning. Miniatuur ter verlichting van een manuscript uit 1330 van de ridderroman *Perceval ou le Conte du Graal* van Chrétien de Troyes. BNF MF 12577, fol. 18v.

Perceval reed snel naar de plaats waar hij de vlucht ganzen had gezien. De gans was aan de hals gewond, en verloor drie druppels bloed die op de witte sneeuw vielen: het leek een natuurlijke kleur. De gans had geen verwonding of pijn waardoor hij op de grond had moeten blijven liggen; zodoende was hij weggevlogen voordat Perceval bij hem kwam. Toen Perceval de platgedrukte sneeuw zag waar de gans had gelegen en het bloed dat daar omheen lag, leunde hij op zijn lans om dat beeld te bekijken, want het bloed en de sneeuw samen leken op de frisse kleur van het gelaat van zijn vriendin Blancefloer.

Toen was hij zo diep in gepeins verzonken dat hij vergat waar hij was: in haar gezicht lag het rood immers net zo op het wit als het met deze drie druppels bloed het geval was, die zichtbaar waren op de witte sneeuw. Toen hij daarnaar stond te kijken leek het hem – zozeer beviel het hem – alsof hij de frisse kleur zag van het gelaat van zijn schone vriendin. Perceval staat boven de druppels te dromen en brengt daar de hele ochtend mee door.³

De mijmering schijnt wel uren te duren. Intussen komt er beweging in het vlakbij gelegen kamp van de koning. Arthur en zijn baronnen waren daags tevoren uit Carlion vertrokken om op zoek te gaan naar Perceval. De koning had immers vernomen dat de Welshe dwaas met zijn werpspies een ridder had gedood, om zich vervolgens diens rode wapenrusting toe te eigenen. Het is duidelijk: de rode kleur fascineert Perceval. Hij denkt dat alleen al het dragen van een rode wapenrusting hem tot ridder zal maken. Echter, de Rode Ridder is – anders dan in het gelijknamige stripverhaal van Willy Vandersteen (dat op zijn beurt teruggaat op een jeugdboekenreeks van Leopold Vermeiren) – een negatieve figuur, een notoire vijand van koning Arthur.

Perceval steekt dus voortaan in het rood. Het betoverende rood zal in de roman nog een derde keer een prominente rol spelen, andermaal in een druppel bloed. In die scène geniet Perceval gastvrijheid in de burcht van de geheimzinnige (invalide) Visserkoning. Tijdens een avondmaal (de connotatie met het Laatste Avondmaal ligt voor de hand) passeert een schildknaap die een lans draagt. De lans is wit – alweer die witte kleur! – en uit de punt van het blanke ijzer van de lans vloeit helderrood bloed. Het bloed druppelt tot op de hand van de knaap. Perceval verzuimt te vragen hoe dit wonder geschiedt, wat hem duur te staan zal komen. Hij is namelijk bang.

Maar keren we terug naar de ‘drie-bloeddruppel-scène’.

Drie bezoekers

Terwijl Perceval, gezeten op zijn strijdros, de drie rode vlekjes in de sneeuw aan het schouwen is, komen er vanuit het kamp, na elkaar, drie gezanten van de koning naar hem toe. Alle drie willen ze hem naar het hof leiden. Twee van hen proberen dit op een astrante, agressieve manier – de wijze waarop het er in werkelijkheid meestal aan toe ging – en ze mislukken smadelijk. De derde doet het op de wijze die Chrétien de Troyes als nieuwe gedragscode aan zijn aristocratisch lezerspubliek voorhoudt, namelijk op een hoofse en invoelende manier, en deze slaagt wel in zijn opzet. De derde is dan ook Walewein (of Gauvain), een neef van koning Arthur en een ridder van de Orde van de Ronde Tafel, hét toonbeeld van hoofsheid en de tweede hoofdfiguur in het verhaal.

Met de beide benaderingswijzen zet Chrétien twee tegengestelde ridder-typen in de verf, wat overigens een van de hoofdthema's van zijn roman vormt. De specifieke interactie van elk van de drie ambassadeurs met Perceval en de weerslag die hun woorden hebben op het gemijmer van de ‘dagdromende’ ridder spreken voor zich. Er gaat een sterke symboliek uit van de termen ‘gewapend’ en ‘ontwapenen’. De eerste gezant is de onstuimige Sagremor⁴, eveneens een ridder van de Ronde Tafel, die zijn naam alle eer aandoet.

Geheel gewapend gaat Sagremor het kamp uit en rijdt tot bij de ridder. ‘Heer’, zegt hij, ‘je moet bij de koning komen’. Maar de ander beweegt zich niet en laat niet merken of hij het gehoord heeft. Hij begint nog eens tegen hem te praten, de ander zwijgt. Dan wordt hij boos en zegt: ‘Bij Sint-Pieter, de apostel, je zult meekomen; dan maar tegen je wil! Ik vind het heel vervelend dat ik het je ooit gevraagd heb, want mijn woorden waren voor niets!’

Dan ontplooit hij zijn vaantje dat om zijn lans zat gerold; zijn paard schiet vooruit; op enige afstand blijft de ridder staan en roept Perceval toe dat hij op zijn hoede moet zijn, want hij zal hem raken als hij niet oppast. Perceval werpt een blik in zijn richting en ziet hem in volle vaart aankomen; dan peinst hij niet meer, en op zijn beurt gaat hij snel op hem af. Als ze elkaar treffen, breekt de lans van Sagremor in stukken; die van Perceval breekt noch buigt, maar deelt zo'n geweldige stoot uit dat Sagremor midden op het veld wordt geveld; het paard vlucht onmiddellijk weg, naar het bivak; de mensen in de tenten die net opstonden, zien het, en menigeen vindt het heel naar.

Twee ridders van koning Arthur in een gevecht verwickeld. Miniatuur uit de 14de eeuw, c. 1170S, Garrett MS, n° 125, Princeton.

Na Sagremor is het de beurt aan de boosaardige spotter Keye. Keye (Kay, Keu, Che, Cei, Caius) is in een ouder Keltisch Arthurverhaal, met name *Culhwch ac Olwen*, een soort primitieve held met bovennatuurlijke kwaliteiten. Aan het hof van koning Arthur bekleedt hij de functie van hofmeier. In een eerdere scène van het verhaal had hij een jonkvrouw, die positief over Perceval sprak, een smadelijke klap in het gezicht gegeven. De hofnar, die daarna door Keye in het vuur was getrapt, had toen voorspeld dat Perceval hem de bovenarm zou breken. En dat gebeurt ook:

En Keye, die steeds maar weer gemene opmerkingen moet maken, spot ermee en zegt tegen de koning: ‘Mijn heer, zie eens hoe Sagremor terugkomt. Hij houdt de ridder bij de teugel en neemt hem tegen zijn wil mee.’

‘Keye,’ zegt de koning, ‘het is niet goed dat u zo de spot drijft met edellieden. Ga erheen, dan zullen we zien of u het er beter afbrengt dan hij!’

‘Zeker,’ zegt Keye, ‘het doet me veel genoeg dat het u behaagt dat ik erheen ga, ik zal hem zonder mankeren, met geweld, hierheen brengen, of hij nu wil of niet, en ik zal hem laten zeggen wie hij is.’

Dan laat hij zich goed bewapenen. Gewapend bestijgt hij zijn paard en gaat op weg naar hem die zozeer verzonken was in de aanblik van de drie druppels, dat hij nergens anders oog voor had. Keye roept hem uit de verte toe: ‘Vazal, vazal, kom bij de koning. Daar zult u heengaan, op mijn woord, of het zal u duur te staan komen!’

Perceval, die deze dreigende woorden hoort, wendt de teugel; met zijn stalen sporen zet hij zijn paard aan en rijdt snel op Keye af, die ook bepaald niet langzaam aan komt rijden. Elk wil zo goed mogelijk voor de dag komen: ze vallen elkaar dan ook onversaagd aan. Keye stoot zo hard toe dat zijn lans versplintert en in stukjes breekt als een stuk boomschors, want

hij legt al zijn kracht in de stoot. Ook Perceval weifelt niet: hij raakt Keye iets boven het midden van zijn schild en doet hem zo hard neerkomen op een rotsblok, dat hij zijn sleutelbeen ontwricht, en zijn rechterarm breekt, tussen de elleboog en de oksel, als een stukje dor hout, net zoals de nar had verteld. Dikwijls reeds had de nar het voorspeld en zijn voorspelling komt uit. Keye valt flauw van pijn; zijn paard vlucht in gestrekte draf naar de tenten.

De Britten zien het paard dat terugkomt zonder hofmeier: knechten stijgen te paard, dames en ridders komen in beweging, ze vinden de bezwijmde hofmeier en denken dat hij dood is. Dan beginnen allen grote rouw om hem te bedrijven. Maar Perceval leunt weer op zijn lans, gebogen over de drie druppels.

De bruske overgang van gevecht naar gemijmer verbaast ons. Er is blijkbaar een diepere laag in Perceval die de contemplatie weet vast te houden, ook al gaat zijn lichaam tot de actie over. De verhouding tussen actie en contemplatie was in de twaalfde eeuw een topic in monastieke geschriften. Dat laat zijn invloed gelden in de opkomende, volkstalige literatuur.

Keye mag dan wel een onverbeterlijke spotter zijn, hij wordt door de hofgemeenschap toch liefdevol bejegend en verzorgd. Er heerst een diepe solidariteit tussen de leden van deze nochtans verdeelde groep. Nu stelt Walewein de koning voor om zelf de klus te klaren. Hij wil Perceval naar de koning leiden op een manier die rekening houdt met diens meest intieme gevoelens. De koning aanvaardt zijn voorstel.

Heer Walewein zegt tegen de koning: 'Heer, zo helpe mij God, het is niet juist, dat weet u best – u heeft het zelf altijd zo gezegd en juist geacht – dat een ridder een ander, zoals deze twee hebben gedaan, uit zijn overpeinzingen haalt, wat voor overpeinzingen dat dan ook zijn. En of zij nu ongelijk hadden, dat weet ik niet, maar het is hun slecht bekomen, dat is duidelijk. Die ridder was in gedachten verzonken over een geleden verlies, of zijn vriendin is hem ontroofd: dus verdriet hem dat en heeft hij er smart over. Maar als u dat zou willen, dan zal ik gaan zien hoe het met hem is en als ik hem niet meer in gedachten verzonken aantref, zal ik tot hem spreken en hem verzoeken hier naar u te komen'. (...)

'Ga dan, neef,' zegt de koning, 'want u hebt heel hoffelijk gesproken. Als het kan, breng hem dan hier, maar doe uw volledige wapenrustig aan, want u mag er niet ongewapend heen!'

Hij, geroemd en geacht om al zijn goede eigenschappen, laat zich onmiddellijk bewapenen, bestijgt een sterk, mooi paard en gaat regelrecht naar de ridder die op zijn lans leunt. Deze had nog niet genoeg van zijn gepeins: het was zo fijn! Maar toch had de zon al twee van de bloeddruppels die op de sneeuw lagen, doen verdwijnen en de derde verdween ook langzaam; daarom dacht de ridder er niet meer zo ingespannen aan als daarvoor.

Een ontwapenende ontmoeting van twee gewapenden

Als Walewein bij Perceval komt, ontspint zich tussen beiden een dialoog die we eerder empathisch zouden kunnen noemen. De invoelende toon van Walewein doet Perceval besluiten om een tipje van de sluier op te lichten over wat hem bezighoudt bij het schouwen van de drie bloeddruppels. Walewein toont begrip. Er ontstaat direct een andere sfeer waarin zelfs vriendschap opbloeit tussen de twee protagonisten.

‘Heer, ik zou u zeker op de gewone wijze begroet hebben, als ik uw gemoedstoestand net zo goed kende als de mijne. Maar dit kan ik u wel zeggen, dat ik een bode ben van de koning, die u via mij opdraagt en verzoekt hem te komen spreken.’

‘Er zijn er al twee geweest,’ zegt Perceval, ‘die het enige dat voor mij telt wegnamen en me wilden meenemen alsof ik een gevangene was! Ik was zo verdiept in gedachten die bijzonder prettig waren, dat degene die me daaruit opschrikte hier niet tot zijn voordeel kwam; want hier op deze plek lagen drie druppels vers bloed die het wit deden oplichten: als ik er naar keek, leek het me alsof ik de frisse kleur van het gelaat van mijn schone vriendin zag; ik wilde er beslist niet van scheiden.’

‘Zeker,’ zegt heer Walewein, ‘dat was geen laag-bij-de-gronds gepeins, nee, integendeel, het was zeer hoofs en zoet; en hij die u daarvan afbracht, was gemeen en overmoedig. Maar nu zou ik toch wel bijzonder graag willen weten wat u wilt doen, want, als u het niet erg vindt, zou ik u heel graag bij de koning brengen.’

‘Zegt u me eerst eens, mijn goede vriend,’ zegt Perceval, ‘of Keye er is, de hofmeier.’

‘Ja, zeker is hij er. Weet wel dat hij degene was die zojuist met u streed, maar de strijd kwam hem duur te staan, want u hebt hem zijn rechterarm gebroken, dat weet u nog niet, en zijn sleutelbeen ontwricht.’

‘Dan heb ik hem, geloof ik, het slaan van de jonkvrouw goed vergolden.’

De scène die daarna volgt is aandoenlijk. De twee ridders ontwapenen letterlijk. Walewein gaat er zelfs toe over zijn pas verworven vriend met zijn eigen kleding uit te dossen. Zo gaan ze arm in arm naar de koning.

Perceval antwoordt: ‘Op mijn woord, dan zal ik graag gaan waarheen u wilt, want dat is goed: en ik voel me nu heel wat meer waard doordat ik uw vriend ben.’

Dan omhelzen ze elkaar, ze beginnen hun helmen en de mutsen en de kinbeschermers van hun pantserhemden los te maken, trekken de kraag van hun pantserhemden omlaag en gaan dan vol vreugde op pad. Zodra knechten zien dat de twee ridders het uitstekend met elkaar kunnen vinden, rennen ze weg uit de uitkijkpost waar ze stonden en gaan naar de koning. ‘Heer,’ roepen ze, ‘werkelijk, heer Walewein brengt de ridder mee, en ze doen heel erg vriendelijk tegen elkaar.’ *(Dan volgt een zure oprisping van Keye die ‘roem zonder strijd’ maar niets vindt).*

Walewein en de ridder, miniatuur.
Bron: *De ridders van de Ronde Tafel. Arturverhalen uit de Lage Landen*, vertaald door I. Biesheuvel, ingeleid door F. van Oostrom, Athenaeum – Polak & Van Genneep, Amsterdam, 2012.

Heer Walewein wil zijn metgezel niet gewapend aan het hof brengen; ongewapend moet hij gaan. In zijn tent laat hij hem uit zijn wapenrusting helpen, en een van zijn kamerdienaars haalt uit een van zijn kisten een gewaad te voorschijn; hij biedt Perceval dat aan als een geschenk, om zich te kleden. Toen hij goed en wel gekleed was in tuniek en mantel – het zat hem prettig en het stond hem heel goed – liepen ze beiden, elkaar bij de hand houdend, naar de koning die voor zijn tent zat.

Perceval wordt binnengeloodst in de hofgemeenschap als een ridder die de hoofse gedragscode volledig onder de knie heeft. Maar vooraleer nog een woord te wijden aan die finale transformatie in religieuze zin, staan we even stil bij het gebruik van kleuren in de middeleeuwen.

Kleurige middeleeuwen

Het begrip 'kleur' heeft heel wat hedendaagse mediëvisten in hun pen laten kruipen. Historici en kunstkenner, sociologen en taalwetenschappers bogen zich over het fenomeen 'kleur' en maakten er een interdisciplinair onderzoeksthema van. De Franse expert van middeleeuwse symbolieken, Michel Pastoureau, heeft zowat aan elke kleur in de middeleeuwen een studie gewijd.⁵ In ons taalgebied kennen we het voortreffelijke themanummer 'De Middeleeuwen in kleur' (jg. 15, 2001) van het tijdschrift *Madoc*, een uitgave van de academische uitgeverij Verloren. De Amsterdamse neerlandicus Herman Pleij publiceerde dan weer in 2002 zijn studie *Van karmijn, purper en blauw. Over de kleuren van de Middeleeuwen en daarna* (Prometheus), een uitgebreide versie van zijn acht jaar tevoren verschenen boek *Kleuren van de Middeleeuwen* (Aramith Uitgevers, 1994). En nog niet zo lang geleden liep in het Hollandse Muiderslot, van november 2016 tot maart 2017, een tentoonstelling onder de titel *De kracht van kleur in de middeleeuwen*.

De belangstelling voor het aspect kleur in de *media aetas* bewijst in ieder geval dat de middeleeuwen bepaald geen valse periode was, zij het dat we toch onderscheid dienen te maken tussen de verschillende periodes in dit tien eeuwen durend tijdsinterval. Onbewust leven we allemaal nog met het renaissancecristisch vooroordeel van de ‘middel’-‘eeuwen’ als één grote en donkere periode van primitiviteit, stagnatie, bloedvergieten en feodale onderdrukking. De tijd waarin Chrétiens *Perceval* het levenslicht zag, is evenwel een ongemeen creatief hoogtepunt van onze beschaving. Volgens historicus Jacques Le Goff geldt die periode zelfs als de creatiefste en kleurrijkste uit de geschiedenis van de mensheid: schitterende miniaturen verlieten de scriptoria van talloze abdijen; een deken van bontgekleurde kathedralen, kerken en kastelen, met hun gepolychromeerde beelden en glas-in-loodramen, spreidde zich over Europa uit; ridders in uitdagend gekleurde wapenrokken draafden van het Avondland naar Outremer en terug. Als er één tijdvak heeft bestaan waarin de bezetenheid van kleur algemeen was, dan zeker dat van de middeleeuwen.

Het kleurgebruik in de middeleeuwen is echter een complex gegeven. Kleuren waren er om mooi te zijn, maar ze hadden ook een sterk verwijzende functie. De verven, die met natuurlijke pigmenten werden bereid, konden bijzonder fel zijn, maar tegelijk waren ze haast altijd in perfecte harmonie met de omgeving. Kleuren konden verwijzen naar de orde die God in zijn schepping had gelegd, of juist naar de onnatuurlijke verfdoo's van de duivel. De figuur van Judas op het Laatste Avondmaal werd steevast in verderfelijke geel geschilderd, een kleur die ook gebruikt werd bij de afbeelding van joden: de gele davidster die de nazi's op de kleren van de tot vernietiging gedoemde joden lieten naaien, vormt er het trieste vervolg op. Een roodharig of ros kindje verwees dan weer naar een duivelse conceptie. Blank stond voor zuiverheid, eenvoud en puurheid. Zwart was de ‘kleur’ van de rouw, maar had ook een demonische ‘uitstraling’. Groen stond voor groei en hoop, goud voor feest en verrijzenis, en rood verwees doorgaans naar het martelaarschap en de liefde totterdood. De liturgie (gewaden, iconen, enzovoort) maakt tot op de dag van vandaag in haar kleurkeuze dankbaar gebruik van deze middeleeuwse kleursymboliek.

Kleuren zegden ook iets over de plaats op de sociale ladder: hoe bonter, hoe rijker; hoe valser, hoe armer. Dat de kloosterlingen van de nieuwe orden van kartuizers, cisterciënzers en premonstratenzers in de twaalfde eeuw pijn en habijten van grauwe, ongekleurde wol droegen, betekende dat deze religieuzen gerust tot de onderste laag van de samenleving mochten worden gerekend. Kleur was een middel tot communicatie over de eigen identiteit en bedoeling, en dit zowel van het individu als van de groep. De middeleeuwse mens was begiftigd met een feilloos gevoel voor symboliek, veel sterker dan dat van ons, en keek daarom met een ander oog naar kleuren. Soms gebruikte hij hevige kleurcontrasten, in het bijzonder als hij een duidelijke boodschap wilde overbrengen. In die context ontstaat in West-Europa ook de heraldiek.

Blazoenen en heraldiek

Michel Pastoureau toont in zijn studies aan dat het ontstaan van de heraldische wapens, die met hun specifieke kleuren en figuren de identiteit van een bepaalde groep etaleren, gesitueerd moet worden tussen de eerste en de tweede kruistocht. Waren ze bij de eerste kruistocht (1095-1099) nog niet aanwezig, dan waren ze er bij de tweede (1145-1149) beslist wel, zij het nog niet algemeen. De deelnemende Franse koning Lodewijk VII – op dat ogenblik nog de echtgenoot van de flamboyante Eleonora van Aquitanië – onderscheidde er zich nog niet door.

De strijders van een bepaald kamp begonnen met het schilderen van kleurrijke, amandelvormige of geometrische figuren op hun schilden. Dat deden ze om elkaar tijdens de strijd, en zeker bij het toernooi, beter te kunnen herkennen. Dit gebruik ontwikkelde zich in de periode 1130-1160. Toch is de militaire oorsprong niet de volledige verklaring van het heraldische systeem. Die is veeleer te vinden in de nieuwe sociale orde van de feodaliteit⁶, meer bepaald in de zich snel emanciperende klasse van de ridders. Net zoals het gebruik van patroniemen en allerlei iconografische attributen in die periode opgeld deed, ontstonden er ook heraldische blazoenen als uitdragers van de identiteit van een bepaalde sociale gemeenschap of van een individu.

Deze evolutie speelde zich precies af in de decennia die aan Perceval voorafgaan. Tijdens de regeerperiode van Lodewijk VII (1137-1180) ontwerpen de twee voornaamste raadgevers van de koning het blazoën dat we nog altijd kennen als de witte lelie op een blauwe achtergrond. Bernardus van Clairvaux zou verantwoordelijk zijn geweest voor de blanke lelie die verwijst naar het Hooglied en naar Maria, terwijl abt Suger van Saint-Denis de inspirator was voor het azuurblauw in het wapen van het Franse koninkrijk.⁷ In het verhaal van de 'drie-bloeddruppel-scène' uit de roman van Chrétien de Troyes, mag de lezer zonder twijfel een heraldisch wapen herkennen: de drie rode stippen op een blank veld vormen welhaast een volmaakt blazoën, het blazoën van de liefde.

Chrétien en de cisterciënzers

Wetenschappers gaan ervan uit dat Chrétien de Troyes zijn roman *Perceval ou le Conte du Graal* rond 1181 schreef. De roman kwam tot stand in opdracht van de Vlaamse graaf Filips van de Elzas, op dat ogenblik, na de koning, de machtigste man in het Franse koninkrijk. Over Chrétien zelf is slechts weinig bekend. Was hij een bekeerde jood? Zijn naam zou hierop kunnen wijzen. Zijn profiel voldoet alleszins aan dat van de clerici die gevormd werden in een van de kathedraalscholen van die tijd. Deze mannen hadden de lagere wijdingen ontvangen en waren dus niet per se priester. Ze waren uitstekend opgeleid om een organisatorische en pedagogische rol te spelen in de complexer wordende maatschappij. Onderlegd in de klassieke en bijbelse literatuur, waren ze bovendien goed geplaatst om de hoofse cultuur gestalte te geven, eerst in het Latijn en daarna in de volkstaal.

Chrétien kende zowel Latijn als Occitaans, en hij was goed vertrouwd met de klassieke en de eigentijdse literaire tradities. Zijn naam verbindt hem – waarom precies weten we niet – met Troyes, de zetel van de graven van Champagne, waarmee ook de abdijs van Clairvaux sterke banden had. Het lijkt erop dat Chrétien in een eerste periode voor het Anglo-Normandische hof van Hendrik II werkte, om zich in een latere tijd vooral in dienst te stellen van de graven van Champagne, in het bijzonder van Marie van Champagne, dochter van Lodewijk VII en Eleonora van Aquitanië. Marie werd na de dood van haar gemaal – toevallig of niet ook in 1181? – tevergeefs ten huwelijk gevraagd door Filips van de Elzas, de laatste opdrachtgever van Chrétien. De met zekerheid aan Chrétien toegeschreven romans zijn: *Eric et Enide* (ca. 1170), *Cligès* (ca. 1176), *Yvain* of *Le Chevalier au Lion* (ca. 1177-1181), een verhaal dat samen ontstond met *Le Chevalier de la Charette*, ook wel *Lancelot* genoemd, en ten slotte *Perceval ou le Conte du Graal*.

Troyes was niet alleen de zetel van het gravenhuis, het was ook de geboorteplek van de tempeliers. Op het concilie van Troyes (1129) werden, in aanwezigheid van graaf Theobald II en van verschillende bisschoppen en cisterciënzerabten (onder wie Stephen Harding van Cîteaux), de orde en de regel van de tempeliers goedgekeurd. Bernardus van Clairvaux fungeerde als secretaris op dat concilie. Door deze erkenning gingen de tempeliers tot de rechtmatige gezagsstructuren van de christenheid behoren. De stichter van de orde was Bernardus' neef Hugo van Payns, en diens eerste gezellen waren allen ridders uit Champagne. De invloed van de cisterciënzerorde op de spiritualiteit en de organisatie van deze orde van ridder-monniken staat buiten kijf: Bernardus gaf met zijn *Lofzang op een nieuwe ridderorde* spiritueel support aan de tempeliers.

Troyes-Cîteaux-Bernardus-tempeliers – het is ondenkbaar dat Chrétien de Troyes zich aan de invloed van dit cluster zou hebben onttrokken, integendeel, hij doet er in zijn Arthurromans en ridderverhalen volop zijn voordeel mee. De 'drie-bloeddruppel-meditatie' baadt in de contemplatieve sfeer van de cisterciënzers. En het zal wel geen coïncidentie zijn dat het blazoen van de tempeliers ook rood-(zilver)wit kleurt: hun wapenschild bestaat uit een rood kruis op een wit (of zilveren) veld.

Het herkenningsteken van de tempelridders: een rood kruis op een witte of vaalgrijze achtergrond.

Een nieuwe religieuze gevoeligheid

In *Perceval* komt een ridder in beeld die aan introspectie doet. De wilde woudjongen leert zich verstaan met zijn innerlijke roerselen om zich te kunnen integreren in de sociale klasse van Arthurs Ronde-Tafelridders die hun gevoelens en gevoeligheden aftoetsen aan de onbereikbare hofdame. De beweging naar binnen en het onderzoek van de affectieve gelaagdheid van de innerlijkheid moeten we op het conto schrijven van de abt van Clairvaux die er een speerpunt van maakte in bijna al zijn geschriften. Eén voorbeeld uit een preek:

Beklagenswaardig is de mens die helemaal opgaat in de uitwendige dingen zonder weet te hebben van zijn innerlijkheid. Denkend dat hij heel wat betekent, is hij in werkelijkheid niets en bedriegt hij zichzelf (Gal 6,3).⁸

In 1131, vijftig jaar vóór *Perceval*, had Bernardus in zijn tempeliersgeschrift de gehele maatschappelijke klasse van de ridders opgeroepen tot een nieuw ethos waarvan ‘de schoonheid en de gracieuze verfijning te vinden is in vrome godsdienstigheid en in een perfect geordende levenswijze’.⁹ Aan de tempeliers, die de bewakers waren van Jezus’ graf in Jeruzalem, beveelt de abt van Clairvaux de beschouwing aan. Het lege graf wordt als het ware gevuld met de innerlijke gewaarwordingen (*affecti*) van de contemplatieve ridders.

Deze of soortgelijke overwegingen – ieder volgens eigen innerlijke rijkdom – mogen de gewaarwordingen van christenen inspireren bij een bezoek aan het Graf. Ik kan me voorstellen dat niet weinig zoete godsvrucht diegene wordt ingegoten die het Graf in ogenschouw neemt. Het is ook geen klein voordeel met je lichamelijke ogen de plaats te aanschouwen waar de Heer met zijn lichaam rustte. Ook al is het graf leeg van zijn heilige ledematen, voor ons is het gevuld, en wel met de meest vreugdevolle geheimen. (Temp. 11,29)

Koning Arthur en zijn ridders in courtoisie. Bron: *De ridders van de Ronde Tafel*, vertaald door I. Biesheuvel, ingeleid door F. van Oostrom, Athenaeum – Polak & Van Gennep, Amsterdam, 2012.

De langdurige contemplatie van drie bloedstippen op een sneeuw witte weide brengen de Welshman Perceval ertoe zijn primitieve ridderambities, die hij tot dan rechttoe rechtaan nastreefde, om te buigen naar het nieuwe ridderideaal van de *courtoisie*. De krachtpatser ontpopt zich tot minnaar.

Met de liefde doet ook een rijkgeschakeerde innerlijkheid haar intrede in de literatuur.¹⁰ Die maatschappelijke evolutie was al meer dan een halve eeuw voordien voorbereid in de spirituele geschriften van Cîteaux. De traktaten over de ziel – *de anima* – die uit de pen van cisterciënzers als Bernardus van Clairvaux, Willem van Saint-Thierry, Aelred van Rievaulx of Isaac van Stella vloeiden, verraden een intense zoektocht naar de affectieve mogelijkheden van de mens. Het verhaal over Perceval, de ridder die op zoek gaat naar de Graal, is van deze queeste de meest literaire en recreatieve versie in de volkstaal. De meest kleurrijke ook.

De Goede Vrijdagscène

De tweede helft van de roman *Perceval* handelt hoofdzakelijk over de vreemde avonturen van Walewein, de tweede protagonist. Perceval verschijnt er nog maar één keer ten tonele, maar die scène is wel cruciaal, omdat ze verwijst naar een hoger waardecomplex. Hierin speelt de godsvrucht een doorslaggevende rol.

Na vijf jaren van omzwervingen, waarin hij God en zijn kruis vergeten was, ontmoet Perceval een groep ridders en edelvrouwen die van een hermitage ergens in de wildernis komen. Ze lopen blootsvoets in boetekledij en verbazen zich over de volle wapenuitrusting van Perceval. Het is Goede Vrijdag en Perceval beseft dat hij geen acht sloeg op die heilige dagen. De boetelingen geven hem een lesje catechese, waarbij de nadruk ligt op de menswording van de Heiland, alweer een belangrijk aspect in de spiritualiteit van Bernardus.

Hij die niet bevlekt was door één enkele zonde, zag de zonden waardoor de hele mensheid was gebonden en bezoedeld, en werd mens om onze zonden. Het is waar dat Hij God en mens was, want de Maagd baarde een zoon die zij van de heilige Geest ontving. In dat mensenkind nam God vlees en bloed aan; zo werd de goddelijkheid omhuld met het lichaam van een mens, dat staat vast. En wie dit niet zo wil geloven, zal Hem nooit van aangezicht tot aangezicht zien. Hij werd geboren uit de Maagd en nam de gestalte en het wezen van een mens aan, in zijn heilige goddelijkheid; en waarlijk, op net zo'n dag als vandaag werd Hij gekruisigd en bevrijdde Hij al zijn vrienden uit de hel.

De ontlediging van God in de menswording van Jezus Christus noopt de christen tot navolging. Ook de mens dient zich te ontledigen. Bij Perceval krijgt dit concreet gestalte in het afleggen van zijn wapens en in zijn gevoelens van rouwmoed en vermorzeling bij het naderen van de hut van de kluizenaar:

Perceval nadert de kluzenaarswoning. Miniatuur ter verluchting van een manuscript uit 1330 van de ridderroman *Perceval ou le Conte du Graal* van Chrétien de Troyes. BNF MF 111, fol. 244v.

Percevals hart kreunde in zijn binnenste, omdat hij zich schuldig voelde tegenover God, en dat berouwde hem zeer: wenend trok hij door het bos. Als hij bij de kluis aankwam, stapte hij af en legde zijn wapens neer, hij maakte zijn paard vast aan een beuk, en vervolgens ging hij naar binnen bij de kluzenaar. (...) Perceval knielde neer zodra hij de kapel binnentrad, en de goede man riep hem bij zich. Deze zag dat hij oprecht huilde, want het water stroomde uit zijn ogen tot aan zijn kin. En Perceval die erg bang was en vreesde dat hij gezondigd had tegen God, heeft de kluzenaar bij de voet vastgepakt, boog zich voor hem neer en vouwde zijn handen.

Dan volgt een hoorbiecht waarin de kluzenaar peilt naar de intenties van zijn berouwvolle biechteling. Daaruit blijkt dat in de twaalfde eeuw de subjectieve motivaties het ethisch oordeel beginnen te beïnvloeden. Perceval vertelt hem zijn leven, en de kluzenaar, die een familielid van hem blijkt te zijn, draagt hem als boetedoening op voortaan elke morgen, als eerste dagtaak, naar een kerk of een kapel te gaan, er eventueel de mis bij te wonen, edele mensen en priesters te eren, weduwen en wezen bij te staan. Perceval blijft tot Pasen bij de eremijt, waarbij hij de communie (een verwijzing naar de graal?) ontvangt.

Hoe kort ook, de Goede Vrijdagsscène stelt een geheel ander ridderbeeld voor het voetlicht. Ridderlijke eer en glamour worden vervangen door godsvrucht en nederig dienstbetoon, rivaliteit door empathie met noodlijdenden en zwakken, extatisch verlangen naar de geliefde jonkvrouw door een affectieve Godsverbondenheid. De 'drie-bloeddruppel-scène' krijgt hier haar definitieve beslag. Het bloed is niet meer afkomstig van een gewonde gans maar stroomt uit de wonden van de Gekruisigde. De contemplatie van het rood op het wit verwijst niet meer naar het gelaat van de geliefde Blancefloer maar naar dat van de Gekruisigde, wiens gelaat gedept werd met het doek van Veronica. Zij verwijst zelfs naar het lege graf, waar het bebloede lijnwaad de boodschap van de verrijzenis verkondigt.

Chrétien de Troyes eindigt zijn Goede Vrijdagscène met de belofte dat hij, na een lang verhaal over heer Walewein, zich weer aan de avonturen van Perceval zal wijden. Vreemd genoeg breekt de roman voortijdig af en laat hij de lezers in het ongewisse. Was Chrétien inmiddels overleden? Wat stond hem met betrekking tot een vervolghet verhaal over Perceval voor de geest? We kunnen er alleen maar naar gissen.

Een plausibel vervolg is dat Perceval de witte mantel met het rode kruis, het gewaad van de tempeliers, om zijn schouders slaat en naar Outremer vertrekt om er stichtende avonturen te beleven. Eenmaal met roem overladen weer huiswaarts gekeerd, zou hij tenslotte zijn laatste jaren in stille contemplatie kunnen doorbrengen, gestoken in de witte pij van de cisterciënzers. Maar dat kleurrijke einde kunnen we ons alleen maar inbeelden als we de novelle dichtslaan en het kleurrijke spectrum van onze fantasie aftasten.

Gueric Aerden ocso is monnik in de abdij van Westmalle waar hij onder meer gastenpater is en de bontgekleurde rashaenders van de abdij kweekt en verzorgt.

Noten

- ¹ Plato, *Theatetus*, 155 D.
- ² J. Janssens, *Koning Arthur in meervoud. De mythe ontrafeld*, Davidsfonds, Leuven, 2017, blz. 136.
- ³ Chrétien de Troyes, *Perceval of het verhaal van de graal*, vertaling, noten en nawoord: René E.V. Stuip, Het Spectrum (Prisma Klassieken), Utrecht/Antwerpen, 1979. Alle citaten komen uit deze uitgave.
- ⁴ 'Saigremor, qui par son desroi / Estoit Desreez apelez.' (vs. 4220-4221)
- ⁵ Vermelden we van Pastoureau enkel: *L'Hermine et le sinople, études d'héraldique médiévale* (Le Léopard d'Or, 1982), *Bleu. Jésus chez le teinturier: couleurs et teintures dans l'Occident médiéval* (Le Léopard d'Or, 1997), *Histoire d'une couleur* (Seuil, 2000), *Une couleur ne vient jamais seule* (La librairie du XXIe siècle, Seuil, 2017).
- ⁶ Feodaliteit is een politiek systeem dat zich tussen de 10de en de 12de eeuw in Europa heeft ontwikkeld, waarbij een centrale autoriteit zich associeert met lokale machthebbers, en deze laatsten met hun bevolking, volgens een alomvattende organisatie van verplichtingen en diensten. De term, die pas in de 17de eeuw werd gesmeed, is afgeleid van het Latijnse *feodum*, wat 'leen' betekent. Het woord 'feodaal' werd echter reeds in de 11de eeuw gebruikt.
- ⁷ Dit alles staat te lezen in het meer dan boeiende werk van M. Pastoureau, getiteld *Le roi tué par un cochon. Une mort infâme aux origines des emblèmes de la France* (Seuil, 2015, blz. 158-167).
- ⁸ Bernardus van Clairvaux, *Sermo in quadragesima* II,2.
- ⁹ Bernardus van Clairvaux, *Tempeliers. Lofzang op een nieuwe ridderorde*, Damon, 2015, blz. 96.
- ¹⁰ J. Janssens, *Koning Arthur in meervoud. De mythe ontrafeld*, blz. 127.